

مدخل

اکنون مدتی است که فرهیختگان و فرهنگ‌دوستان به دائرة المعارف و دانشنامه و وجود آن توجه خاص مبذول کرده‌اند. نیاز به وجود کتب پایه - و طبعاً دانشنامه که از پایه‌ای‌ترین کتب در فرهنگ يك ملت است - بیش از پیش احساس می‌شود و ایران از این بابت برغم سابقه فرهنگی طولانی، تاریخ مدون چند هزار ساله، شعر و ادب چنین وسیع، زبانی غنی و زیبا، لغت نامه‌های متعدد، شاهکارهای حماسی عظیم که نظیر آنها در جهان دیده نمی‌شود، متاسفانه چندان غنی نبود. بجز فرهنگ عظیم دهخدا که در اصل چیزی بیش از يك فرهنگ لغت است، فرهنگ‌های متعدد دیگر هیچکدام نیاز نسل جوان این مملکت را به يك دائرة المعارف عظیم بر طرف نمی‌کردند. کتب پایه‌ای مذهبی و اصول که هر يك اهمیت و ارزش خاصی خود دارند اغلب در گذشته و بنا بر اصول و قواعد قدیمی تدوین شده‌اند و نیاز معاصران را رفع نمی‌کنند. در حالی که جامعه رو به پیشرفت ما نیازمند اطلاع از علوم و فنون جدید در کنار آموختن پایه‌ها و اصول گذشته است.

کشورهای همجوار، مثل ترکیه، چندین دائرة المعارف دارند، که اغلب در طی چند سال گذشته تدوین شده و نسبتاً هم‌روزگارند، در حالی که ما از چنین کتبی بی‌بهره‌ایم. تنها دائرة المعارف ایرانی که به شکل جدید تدوین شده است، یعنی دائرة المعارف مصاحب هنوز ناقص است، یعنی جلد سوم آن منتشر نشده است. البته این کتاب نیازهای روزمره را تا حدی رفع می‌کند اما مقالات مفصل ندارد، همه عنوان‌ها و مدخل‌ها را در بر نمی‌گیرد و ترجمه يك دائرة المعارف خارجی است، در حالی که ما باید بتوانیم بر مبنای نیازهای خود و فرهنگ خاص و گسترده خود کتابی درخور و مناسب تدوین کنیم. جدا از این، کار با ارزش تدوین دانشنامه بزرگ ایران و اسلام (که تنها ۹ جلد آن در سالهای دهه ۱۳۵۰ منتشر شد) مدتهاست که متوقف شده است.

دائرة المعارف اولین سنگ و پایه بنای دسترسی به فرهنگ و علوم و فنون معاصر و روزمره در جهان است. ما این مهم را جدی بیان‌گاریم.

محکمی برای کمال‌گرایی

۱

و کمتر به نگاهی شیعی مذهب و نیز نگاهی از این سو بر می‌خوریم. کمتر به آنچه در اینجا در ایران شیعی گذشته است بر می‌خوریم. این نگاه و نگرش و سمت و سو اغلب نادیده انگاشته شده است. در هر حال این نیاز و ضرورت احساس شد که ما باید دائرةالمعارف غنی و کاملی به زبان فارسی و از دیدگاه شیعی داشته باشیم و سپس آن را به عربی ترجمه کنیم تا به نسخه عربی آن برسیم. ما بیش از هر چیز به این تاکید داریم که این دائرةالمعارف نسبتاً - و تا حد امکان - کامل و دقیق و معتبر باشد.

اما از سوی دیگر نباید چنین تصور شود که ما دایرةالمعارفی صرف و محض شیعی تدوین می‌کنیم. این دائرةالمعارف برای تمام کشورهای اسلامی ست، اما با نگاهی شیعی، و خود شیعه در آن نادیده گرفته شده است. مقصد ما در این تدوین و تالیف آنست که این نگاه نادیده گرفته نشود، و گرنه ما در حال تدوین يك فرهنگ یا دائرةالمعارف شیعی نیستیم، ما دائرةالمعارفی بزرگ برای کل جهان اسلام و کشورهای اسلامی و فرهنگ اسلامی می‌نویسیم.

۳

در سازمان دائرةالمعارف بزرگ اسلامی بخشی وجود دارد به نام بخش انتخاب و گزینش عناوین که کتاب‌های مختلف و متون اسلامی را فهرست و فیش برداری می‌کند. این قسمت فیش برداری و برگه نویسی بسیار وسیع و پر دامنه است. تاکنون چیزی حدود ۶۰۰۰۰ عنوان فیش برداری و یادداشت شده است. این فرایند بطور دائم ادامه دارد. به این مجموعه بطور مداوم افزوده و از آن کاسته می‌شود. بسیاری از این فیش‌ها یا واحدهای اطلاعاتی در زیر عنوان‌های دیگر جمع می‌شوند، بعضی حذف و بعضی افزوده می‌شوند. یعنی این بخش بسیار فعال است و کار آن با چاپ دائرةالمعارف پایان یافته نیست، چه بسا مدخلی فراموش شده باشد، یا حتی از قلم افتاده باشد که اینها در پیوندان‌ها یا ضمائم گوناگون خواهند آمد.

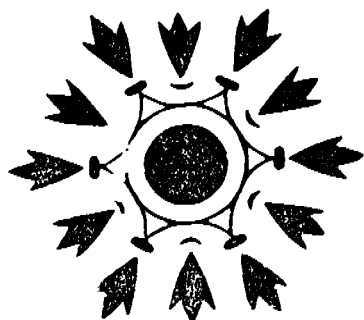
دائرةالمعارف نویسی سابقه‌ای بس طولانی دارد، یعنی از زمان گسترش علوم بشری که دیگر اندوخته‌های ذهن برای ضبط و ربط دانش کافی نبود ضرورت تدوین و نگارش دائرةالمعارف پدید آمد. از لحظه‌ای که بشر دریافت وسعت دانش و علوم به درجه‌ای رسیده است که باید آنها را طبقه‌بندی کرد دست به دائرةالمعارف نویسی زد. در این معنا و مفهوم وسیع حتی بسیاری از کتب مجموعه علوم در یونان قدیم را نیز می‌توان دائرةالمعارف دانست، اما دائرةالمعارف به معنا و مفهوم امروزی‌اش شاید به زمان انقلاب کبیر فرانسه و دائرةالمعارف معروف باز گردد و از آن به بعد این لزوم به حفظ و ضبط دانش بشری انگیزه‌ای شد تا ملل و فرهنگ‌های گوناگون دست به تدوین و تالیف فرهنگنامه‌ها و دائرةالمعارف‌هایی بزنند.

از سوی دیگر آنچه ما امروز به عنوان دائرةالمعارف می‌شناسیم چیزی متفاوت با آن مفهوم کلی دائرةالمعارف است، چرا که در طی این سالها ضبط و شکل خاص به خود گرفته و اصول و قواعدی خاص خود را پیدا کرده است. از آن جمله اینکه مجموعه علوم و فنون بشری تا آن حد گسترش یافته که دیگر کمتر کسی یافت می‌شود که در کلیه فنون و علوم و هنرها تخصص داشته باشد. حتی اغلب به متخصصینی بر می‌خوریم که در يك رشته علمی یا هنری نیز، تنها در بخش خاص و کوچکی از آن تخصص و تجربه دارند. و از سوی دیگر دائرةالمعارف‌های امروز نیز برای هر يك از عناوین خود چکیده و جوهر اصلی کلیه اطلاعات مربوط به آن عنوان را باید گردآوری و جمع کند. با توجه به همه آنچه گفته شد، جای يك دائرةالمعارف بزرگ اسلامی کاملاً خالی بود و باید این جای خالی پر می‌شد، و ما در پی آنیم.

۲

مجموعه دائرةالمعارف‌های اسلامی در جهان را به دو شکل و دو نوع می‌توان تقسیم کرد.

(۱) متونی که توسط خارجیان، غیر مسلمانان و به طور عمده توسط مراکز علمی و آموزشی و احیاناً خصوصی اروپایی منتشر شده است... (۲) آنها که توسط کشورهای مسلمان و به ویژه عرب زبان همجوار منتشر شده است. اما در کتابهای دسته اول و دوم، نگاه به عنوان‌ها و نوشته‌ها و مراجع اغلب به اهل سنت بر می‌گردد

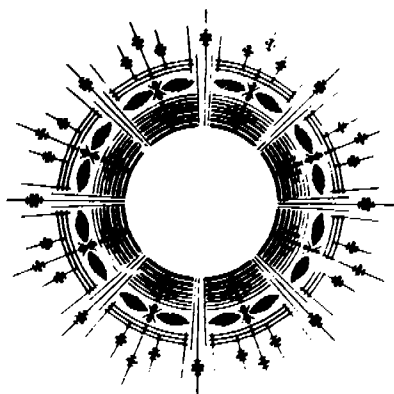
فرایند پر پیچ و خم است که در کلیه کارهای چاپی مشترک است و برای اهل فن روشن است.

یکی از ویژگی‌های طرح سازمانی دائرةالمعارف بزرگ اسلامی اینست که در موقعیت‌های گوناگون بسته به شرایط و نیازها تغییر شکل داده و خود را با آنها منطبق می‌کند و شکل تازه‌ای به خود می‌گیرد. اما همین نمودار تشکیلاتی و سازمانی که من برشمردم در مقایسه با سازمان‌های مشابه در دنیا تازه و بدیع است.

۵

هدف از این سازمان تالیف و تدوین دائرةالمعارف بزرگ اسلامی است، و از آغاز نیز با همین هدف و قصد تاسیس شد اما این سازمان و تشکیلات به دلیل عظمت کار و به دلیل دقت زایدالوصفی که در آن رعایت می‌شود اندکی پیچیده‌تر و گسترده‌تر از سازمان‌های مشابه در جهان است. اما از سوی دیگر، ما طرح تالیف و تدوین يك دائرةالمعارف عظیم عمومی ایرانی را هم در برنامه کار خود داریم که در حال حاضر يك جلد آن آماده است این دائرةالمعارف اخیر چیزی جدا از دائرةالمعارف اسلامی است.

ما در طی مراحل تدوین و تالیف دائرةالمعارف بزرگ اسلامی متوجه نیاز به تدوین يك دائرةالمعارف عمومی هم شدیم. در مراحل انتخاب و گزینش مدخل‌ها و عناوین بود که دریافتیم تدوین و تالیف بعضی دیگر از مداخل و عناوین که به آنها بر خورد می‌کنیم چندان دشوار و دور از ذهن نیست و به فکر افتادیم که برای تدوین و تالیف آن دائرةالمعارف هم از همین طرح تشکیلاتی موجود بهره ببریم. اگرچه به نظر می‌رسد که چنین دانشنامه‌ای باید چند برابر دائرةالمعارف بزرگ اسلامی قطر و حجم داشته باشد اما با اتخاذ

شکل یا نمودار تقسیم و تنظیم کار از آغاز فعالیت بخش گزینش تا انتشار و بخش يك جلد کتاب به این شکل است که پس از تهیه عنوانها و فیش‌ها، مجموعه به سروراستار سپرده می‌شود تا پس از تائید مسلم شود که این یا آن عنوان یا فیش مدخل این دائرةالمعارف خواهد بود. وقتی که عنوانی گزینش شد به بخش پرونده‌های علمی ارجاع می‌شود. به عنوان مثال صد عنوان اول به بخش پرونده‌های علمی می‌رود. البته واضح است که این عمل به ترتیب حروف الفبا صورت می‌گیرد. در این بخش محققین مختلف حضور دارند که در موضوع‌های مختلف تخصص دارند. محققى در زمینه پرونده‌های مربوط به جغرافیا، و محققى دیگر در زمینه اعلام اشخاص، یا محل‌ها و... و نیز در موضوع‌های گوناگون. در این بخش کلیه متون و منابعی که به این عنوان مربوط هستند از کتاب‌های این مرکز یا کتابخانه‌های دیگر یا کتابخانه‌های سروران و اساتید و دوستان جمع‌آوری می‌شوند. از این مقالات با مآخذ مربوط به آنها فتوکپی تهیه می‌شود و در پوشه‌ها جمع‌آوری یا می‌شود. ما از منابع خارج از ایران هم استفاده می‌کنیم و متون و منابع آنها را هم جمع‌آوری تهیه می‌کنیم.

هر يك از این پرونده‌ها به بخش علمی خود می‌رود و سپس عنوانها به مولفین داده می‌شوند تا اساتید و نویسندگان درباره موضوع‌ها و عنوان‌ها بنویسند. وقتی مقالات نوشته شدند برای تائید کلی و اجمالی به بخش ویراستاری می‌آیند و پس از تائید کلی و اجمالی است که مقاله برای ویرایش علمی دقیق به بخش مربوط به خود بر می‌گردد. گاهی هم پیش می‌آید که مقاله نوشته شده از همان ابتدا به تائید سر ویراستار نمی‌رسد. در آن صورت این مقاله باید بازنویسی شود. اما مقاله‌ای که به بخش ویرایش علمی می‌رود، پس از ویرایش علمی دقیق به بخش کنترل می‌رود. در اینجا است که کلیه منابع، پانویس‌ها، مآخذ و تاریخ‌ها و تطابق‌ها و امثال این نکات جزئی و دقیق کنترل می‌شوند. این کنترل دقیق و مفصل و بسیار نکته به نکته است، چرا که متن دیگر به بخش کنترل باز گردانده نمی‌شود. پس از مرحله کنترل، اگر اصلاحاتی لازم بود، متن به مؤلف باز گردانده می‌شود تا اصلاحات آن انجام شود.

در انتها به مراحل نهایی می‌رسیم. متن اصلاح شده به ویرایش عمومی می‌رود. در ویرایش عمومی مساله تنها متن از نظر زبان فارسی و جمله‌بندی و مسایل شبیه به این ویرایش می‌شود و سپس به ویراستار نهایی سپرده می‌شود که آغاز مرحله فنی کار، یعنی حروفچینی و در نهایت چاپ است. البته مرحله تایپ و حروفچینی و چاپ خود شامل مراحل گوناگونی است که کمابیش شامل يك

مهم را انجام می‌دهیم. هر شخصی را مناسب و استاد و کارشناس بدانیم از تقاضای همکاری کوتاهی نکرده‌ایم.

ویراستاران دائرةالمعارف ثابت و بطور دائم در اختیار این سازمان قرار دارند اما برای ویرایش نیز محدودیت خاصی را رعایت نمی‌کنیم و از استادی بسیاری از اساتید بهره‌مند هستیم. ویراستاران عمومی دائرةالمعارف اساتیدی چون دکتر عالم‌زاده، دکتر صادقی، دکتر حبیبی، آقای رضا زاده و آقای انجوی شیرازی هستند.

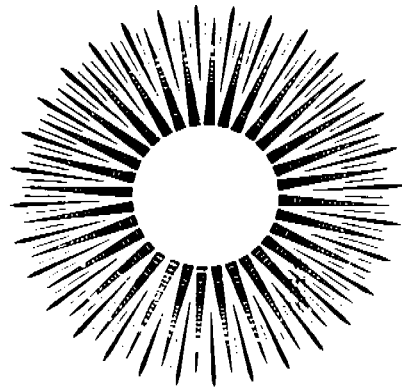
۸

علاقه فرهنگ دوستان و علاقمندان به دانش و فرهنگ و ادب بطور عام و محققان به این دائرةالمعارف باعث شد که مجلدات اولیه به چاپ‌های دوم و سوم برسند سازمان قصد ایجاد انتشاراتی به جز دائرةالمعارف را ندارد. اما تدوین دائرةالمعارف‌ها و دانشنامه‌های کوچکتر و اختصاصی‌تری جزو برنامه‌های آینده‌ماست. مثلاً دائرةالمعارف جغرافیایی... یا دائرةالمعارف هنر اسلامی و... برنامه تدوین شده بسیار وسیع است و با این نیروی فعلی، محل و این بودجه بیش از این امکان پذیر نیست. اما گسترش کار باعث خواهد شد که سازمان بعد از اتمام کار دائرةالمعارف بزرگ اسلامی به تدوین و تالیف بقیه کتب برنامه‌ریزی شده دست بزنند.

در طرح تدوینی ما دائرةالمعارف بزرگ اسلامی باید در ۴۰ جلد تمام شود، البته اکنون با وسعت و گسترش کار و بیشتر شدن بعضی مقالات ممکنست کمی از این بیشتر شود چرا که در بعضی حروف مثل الف، یا میم یا ع مداخل بسیار زیاد است. دائرةالمعارف عمومی بدین شکل فعلی باید در حد ۷۰ یا ۸۰ جلد به اتمام برسد.

#

روشی ساده به این تالیف هم شکل عملی‌تر و کوچکتری دادیم که از نظر تعداد صفحات و مجلدات چندان افزونتر از دائرةالمعارف بزرگ اسلامی نشود. مداخل و عناوینی که در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی به تفصیل آمده‌اند، در این دائرةالمعارف عمومی اندکی خلاصه‌تر و فشرده‌تر می‌شوند و مداخل و عناوین جدید و عمومی نیز به نسبت فشرده‌تر و منسجم‌تر و ویراسته‌تر تدوین و تالیف می‌شوند. تا با حجم عظیم و سرسام‌آوری روبرو نشویم. به عنوان نمونه ما مدخل «آب» را در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی به عنوان يك پدیده که در اسلام با آن سروکار داریم تشریح کرده‌ایم و با مسایل فیزیکوشیمی آن چندان کاری نداریم، اشارات مختصر و مفیدست، اما در دائرةالمعارف عمومی به همه نکات و وجوه این مدخل پرداخته می‌شود و در عین حال مسایل و وجوه آن از نظر تطبیق و تطابق با اسلام خلاصه و فشرده ذکر خواهد شد.

۶

اولین اقدام سازمان دائرةالمعارف بزرگ اسلامی گردآوری کتاب و منابع نبود. این کار به مرور انجام شد، اما ایجاد مرکز و یا دایره‌ای برای تهیه اسناد و مدارک از کتابخانه‌های مختلف بود. این گروه کارشان را به خوبی انجام دادند و هر جا که به منبع و مآخذی در ارتباط با یکی از مداخل یا عناوین ما برخوردند دست به تهیه آن زدند. بسیاری از منابع و مآخذ به شکل کتاب نبود و طبعاً قابل اکتساب نبود، اما بسیاری از این متون در کتابخانه‌ها و موزه‌های داخلی وجود داشتند و ما از آنها فتوکپی تهیه کردیم.

۷

اگرچه سازمان از زحمات و خدمات بسیاری از اساتید و متخصصان فنون و علوم و ادب استفاده می‌کند اما اگر مقاله‌ای وجود داشت که باید به دید و نظر استاد یا محقق دیگری، چه در داخل ایران و چه حتی در خارج از کشور، برسد ما به سرعت این